

УДК 316.45/47

Ю.В. Орешета, аспірантка

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТЬ «ІДЕНТИФІКАЦІЯ» ТА «ІДЕНТИЧНІСТЬ» У СОЦІОЛОГІЇ: ЇХ СУТНІСТЬ ТА КОРОТКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Стаття присвячена аналізу теоретичних підходів до визначення понять “ідентифікація” та “ідентичність”. Обґрунтовано природу ідентифікації, зумовлену глибокою потребою людини у визнанні з боку інших, у самореалізації та очікуванні позитивного оцінювання зі сторони інших. Проаналізовано основні теоретичні підходи – психоаналітичний, символічний інтераціоналізм, феноменологічна соціологія. Розглянуто основні погляди дослідників на співвідношення цих понять. Ідентифікація розглядається як один з найважливіших механізмів соціалізації особистості, що проявляється в отождоженні індивіда з певною соціальною групою, спільнотою (номінальною чи реальною). Ідентичність є структурою, що формується протягом життя.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, соціальна ідентифікація, професійна ідентифікація, професійна ідентичність, самовизначення.

Статья посвящена теоретическим подходам к определению “идентификации” и “идентичности”. Обосновано природу идентификации, обусловленную глубокой потребностью индивида в признании со стороны других, а также в самореализации и ожидании позитивной оценки со стороны других. Проанализировано главные теоретические подходы – психоаналитический, символический интеракционизм, феноменологическая социология. Рассмотрены основные взгляды исследователей на соотношение этих понятий. Идентификация рассматривается как один из важнейших механизмов социализации личности и проявляется в отождествлении индивида с определенной социальной группой или общностью – номинальной или реальной. Идентификация является структурой, которая формируется на протяжении жизни.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, социальная идентификация, профессиональная идентификация, профессиональная идентичность, самоопределение.

Article tackles problems of "identification" and "identity" concepts interpretation. Theoretical approaches of "identification" and "identity" - psychosocial, symbolic interaction, phenomenological sociology discussed in the article. Different views of researchers on the relationship of these concepts are discussed in the article. Problem of identification arises as the intersection point of theoretical interest of many scientific disciplines and, therefore, is interdisciplinary. Identification plays an important role in the life of a human as a social being. A sociological interpretation of this phenomenon involves the process of entity unification with another individual or a group on the basis of constant emotional connection; and inclusion their norms, values and behavior patterns into his inner world perceiving them like his own ones. As a result of successful identification personality is able to play a social role (roles) more or less effectively. The notion of "identification" is connected with the concept of "identity". However, this identification points to the process while identity focuses on result. Sociologists define identity as a set of roles and statuses, which are organized according to the social system. In sociology identification is regarded as one of the most important mechanisms of socialization, resulting in the identification of the individual with a particular social group or community which can be nominal or real. Identification is caused by a deep need of a human for acceptance from others, as well as self-realization and anticipation of a positive assessment of others. Place of professional identity in a professional and social self-identity is being analyzed. Identity is a structure formed over a lifetime.

Key words: identification, identity, social identification, professional identification, professional identity, self-determination.

Постановка проблеми. Проблема ідентифікації та ідентичності хоча і є відносно новою на вітчизняному науковому просторі, однак набуває широкої популярності. Складність і динамічність соціальних та політичних процесів, що відбуваються, висуває нові вимоги до становища індивіда в суспільстві, яке визначається, в тому числі і за допомогою механізмів ідентифікації та самоідентифікації.

Тлумачення самого терміна є досить неоднозначним та варіюється залежно від мети та галузі наукового дослідження. Однак уже нині з впевненістю можна говорити про міждисциплінарний підхід до його тлумачення, оскільки сам термін “ідентифікація” вивчається філософією, соціологією, психологією, антропологією та іншими науками. Проте в науковому просторі наявні деякі підходи щодо тлумачення цього поняття, які ми спробуємо проаналізувати.

Аналіз досліджень і публікацій. Перші публікації з досліджень процесів ідентифікації та самоідентифікації дають змогу наблизитися до більш адекватного пізнання соціальної трансформації нашого суспільства. Всебічного аналізу ця проблема зазнала у працях Є.І. Головахи, О.Г. Злобіної, С.О. Макеєва, В.Л. Оссовського, А.О. Ручки, М.О. Шульги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про досить інтенсивне дослідження проблем ідентифікації саме на сучасному етапі розвитку суспільства, коли у зв'язку з докорінними соціальними трансформаціями питання ідентичності висувається на перший план.

Ідентифікація розглядається переважно як спосіб прийняття соціальних ролей при входженні до групи (З. Фрейд, Л. Бандура, Т. Парсонс), як засіб інтерналізації об'єктивної реальності (П. Бергер, Т. Лукман), як механізм «влиття» «Я-концепції» в соціальне оточення, що проявляється в усвідомленні групової приналежності, формуванні соціальних настановлень (Ч. Кулі, Дж.Г. Мід). Індивід ідентифікує себе з тими чи іншими соціальними позиціями на основі власних уявлень про їх структуру. Тобто йдеться про символічний аспект соціального простору.

Таким чином, у сучасній науковій літературі значне місце посідає проблема пізнання соціальних процесів ідентифікації. Сформувався два головних підходи: соціологічний (П. Бергер, П. Бурд'є, А. Грамші, Е. Дюркгейм, Е. Еріксон, Д. Лукач, Т. Лукман, П. Штомпка, А. Шюц) та соціально-психологічний (Г. Келлі, Р. Ліфтон, Г. Маркузе, Р. Мертон, Г. Мід, Д. Рісмен, З. Фрейд, Т. Шибутані).

Мета статті – визначення та коротка характеристика основних підходів до проблеми ідентифікації та ідентичності у соціології.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація, у загальній своїй сутності, збігається із тлумаченнями, які дослідники пов'язують з поняттям «Я» в найрізноманітніших формах: «Я-концепції», «Я-системи», «Я-досвіду» (Шилдер, Федерн), з поняттям «его» у формах «его-ідеалу», «его-ідентичності», «супер-его» (З. Фрейд, Е. Еріксон) [9].

Вже пізніше З. Фрейд розуміє під цим поняттям сукупність взірців поведінки, які засвоює особа, беручи на себе ту чи іншу роль під впливом суспільної свідомості («Над-Я») [10, с. 216], тобто як один із механізмів формування особистісно-моральної інстанції «Супер-его» через ототожнення дитиною себе з батьками чи іншим авторитетом та, відповідно, інтеріоризація їх моральних норм, цінностей, зразків поведінки.

Процеси трансформації докорінно змінили соціальну структуру українського суспільства, не залишивши недоторканою жодної великої соціальної спільноти. Це змушує всі групи переглядати своє соціальне становище, по-іншому відповідати на запитання, хто вони є і куди прямують, які мають проблеми і як ці проблеми слід вирішувати.

Проблему вивчення соціальної ідентифікації в контексті соціологічного аналізу не можна вирішити без вивчення соціальної стратифікації суспільства, дослідження наявних соціально-статусних груп, особливостей їх становища в сучасній ситуації.

Соціологи розширили предметне поле дослідження ідентичності, надаючи їй нового значення – соціального. Специфіка соціологічного підходу до аналізу ідентичності полягає у розгляді її як соціального конструкту, що підлягає емпіричному спостереженню, у дослідженні впливу різних соціальних інститутів на її формування, установленні взаємозв'язків між різними типами ідентичностей [4, с. 2].

Специфіка соціологічного підходу до визначення процесу ідентифікації полягає в тому, як соціальні інститути, і чому саме ці, а не інші, впливають на самовизначення особистості, і які наслідки наявності або відсутності процесу ідентифікації. Тоді як у психології досліджуються психічні механізми процесу ідентифікації особистості.

Вперше термін «ідентифікація» був введений у 1921 році австрійським психологом З. Фрейдом у роботі «Психологія мас і аналіз Я». Саме він почав трактувати ідентифікацію як механізм, що забезпечує здатність «Я» до саморозвитку, несвідоме ототожнення суб'єкта з об'єктом, мотивом якого можуть бути страх втрати любові, страх перед покаранням. Ідентифікація сприяє соціалізації, тобто робить людину готовою прийняти соціальні норми як свої внутрішні установки, як керівництво до дії, а також здатною на об'єктивну й диференційовану самооцінку. Теорія психоаналізу З. Фрейда пояснювала будь-яке самоототожнення із соціальною групою як результат функціонування постійного й універсального психологічного механізму, що підсвідомо виділяє різні групи як «свої» і «чужі» [7, с. 34].

Американським соціологом Е. Еріксоном, засновником теорії ідентичності, був введений у науковий обіг термін «ідентичність». У своїх дослідженнях основну увагу він приділяв проблемам формування ідентичності людини як такої, яку він бачив у розвитку, як універсальну, передусім, адаптаційну структуру, як якийсь «процес організації життєвого досвіду в індивідуальне Я» [7, с. 38].

Розглядаючи проблему соціальної ідентичності на рівні різних соціальних груп, Е. Фромм оперував поняттям «соціальний характер», що, на його думку, являє собою «сукупність рис характеру, які наявні у більшості членів цієї групи й виникає в результаті загальних для них переживань і загального способу життя». Таким чином, соціальна ідентифікація, яка є серед членів будь-якої соціальної спільності, обумовлена двома основними моментами: психологічними властивостями конкретної особистості й особливістю соціальних характеристик індивіда [3, с. 128].

У соціології історія дослідження феномена ідентифікації пов'язана з ім'ям Е. Дюркгейма, який був прихильником структурно-функціонального підходу. Е. Дюркгейм порушив питання про механізми формування й ролі впливу на індивіда його зв'язків з різними спільнотами, що існують об'єктивно, як інші загальні соціокультурні норми. Не вживаючи термін «ідентифікація», Е. Дюркгейм розробив теорію трансляції соціальних ідентичностей, розкриваючи структуру й процеси конструювання «соціальної сутності» особистості, що являє собою систему «надіндивідуального», що відображає в індивідах групову приналежність (релігійні вірування, моральні норми й принципи тощо). Згідно з Е. Дюркгеймом, «соціальна сутність» (тобто соціальна ідентифікація) передається у процесі соціалізації від покоління до покоління [13].

Інший видатний представник структурно-функціонального підходу – Т. Парсонс – був засновником теорії дій. Відповідно до цієї теорії система особистості формується у процесі інтерналізації «поведінковим організмом» соціальних цінностей і норм.

Т. Парсонс визначав категорію «соціальна ідентичність» у вигляді системи кодів, за допомогою яких індивідуальні значення символізуються (через мову, цінності й т. ін.) і детермінують соціальні дії суб'єкта. Виходячи з цього контексту, ідентичність є не станом, а структурною характеристикою особистості [13].

Незважаючи на те, що аналіз проблем ідентифікації в межах структурного функціоналізму можливий тільки в умовах стабільного суспільства, його результати необхідно враховувати й у дослідженнях сучасного українського соціуму.

У феноменологічному підході важливе значення приділено просторовому аспекту визначення й формування ідентифікацій, а соціальні ідентифікації інтерпретуються як ідентифікації соціальних діячів, які формуються в комплексі відносин між партнерами в одній системі діяльності в руслі власної динаміки цієї системи.

Значну роль у феноменологічній соціології відведено власним уявленням індивіда про суспільство й соціальні норми, осмисленню його діяльності як інформаційного процесу соціальної взаємодії.

Відомий представник цього напрямку А. Шюц акцентував увагу на ролі формування типологічної структури сприйняття об'єктів людьми, у ході їхнього повсякденного досвіду. Він вважав, що типізація проявів соціальної реальності людиною в «поняттях здорового глузду» здобуває універсальне значення у процесі соціальних взаємозв'язків, що є механізмом формування соціальної ідентичності.

У роботах послідовників ідей А. Шюца – П. Бергера й Т. Лукмана одержала розвиток класична феноменологічна концепція ідентифікації. Їм вдалося методологічно погодити макросоціальний аналіз із соціально-психологічним. Соціальна реальність у їхньому уявленні, по суті, є те, що відображається в самих «колективних уявленнях», у суспільній свідомості. Це і є об'єктивна соціальна реальність. Таким чином, у цій теорії підкреслюється роль наявних норм і правил як джерела існування деперсоніфікованих взаємозв'язків людей. З одного боку, індивіди самостійно конструюють соціальну реальність, маючи волю її інтерпретувати, у той же час, з іншого боку, вони лише відтворюють практику, яка складається під впливом наявних об'єктивних механізмів міжгрупового впливу [13].

Представник феноменологічного підходу П. Бергер визначав соціальну проблему ідентифікації з погляду ролі теорії Ч. Кулі та Дж.Г. Міда. Відповідно соціальна роль визначається як типова реакція на типові очікування [1, с. 163]. Базова типологія ролей, яку виробляє суспільство, виконує функцію матриці поведінки людей, що зобов'язує їх ідентифікуватися з певною соціальною спільнотою. У цій спільноті індивіди знаходять і вимоги, і підтримку для одержання й закріплення ідентифікаційних ознак, що відповідають відведеній їм соціальній ролі. «Кожній соціальній ролі відповідає певна ідентичність» [1, с. 165].

Першим серед представників символічного інтеракціонізму почав використовувати термін «ідентичність» І. Гофман у своїй праці «Стигма». Стигма є своєрідною перепорою між явною та бажаною ідентичностями, яку індивід бажає приховати.

Символічний інтеракціонізм у фокус вивчення ставить питання способу вибудовування ідентичностей та процесу ідентифікації, залежності ідентифікації від соціального оточення й взаємодії.

У межах символічного інтеракціонізму феномен ідентичності трактується відповідно до теорії «дзеркального Я», заснованою Ч. Кулі й Дж.Г. Мідом: індивід

знаходить власне «соціальне Я» лише у взаємодіях за допомогою «прийняття відносин інших до себе самого» через механізм «розігрування й прийняття ролі». Інструментами, які опосередковують, ідентифікації є «інший», «значущі інші», «узагальнені інші».

Дж. Мід розрізняє усвідомлювану й неусвідомлювану ідентичності. Неусвідомлювана – це комплекс очікувань, що виходять від його соціального оточення; усвідомлювана – формується у процесі рефлексування особистістю свого «Я», свого поведження.

Відомий представник інтеракціонізму І. Гофман виділив три види ідентифікацій, що відображають як соціальну детермінацію, так і індивідуальну своєрідність особистості: 1) соціальна ідентифікація відображає типізацію особистості іншими на основі атрибутів її груп приналежності – «соціальне Я»; 2) особистісна ідентифікація – унікальний комплекс індивідуальних ознак цієї людини, що характеризують її як об'єкт у часі й просторі – «фізичне Я»; 3) Я-Ідентифікація – ідентифікація як суб'єктивне сприйняття індивідом своєї життєвої ситуації й власної своєрідності – «рефлексивне Я» [13].

У сучасній теоретичній соціології намітилася тенденція до створення синтезованої моделі соціальної реальності, яка поєднує «об'єктивні» (макросоціологічні) і «суб'єктивні» (мікросоціологічні) погляди.

Концепція балансу ідентичності Ю. Хабермаса розглядає особистісну й соціальну ідентичності як виміри, у балансі яких реалізується «Я-Ідентифікація». Наочно цей вид ідентифікації можна представити як систему координат, у якій вертикальна вісь являє собою персональну, або особистісну ідентифікацію індивіда, а горизонтальна – здатність суб'єкта виконувати різні вимоги безлічі рольових систем, до яких він належить.

Незважаючи на те, що ідентифікація є багатоаспектним поняттям зі складною внутрішньою структурою, однак, виходячи із соціологічного розуміння, ідентифікація знаходить свій вияв у соціокультурних характеристиках (нормах, ідеалах, цінностях, зразках поведінки, соціальному статусі і ролях). У той же час ідентифікація є необхідною умовою диференціації і створення солідарних відносин соціальних груп і спільностей через комунікації, міжособистісні взаємодії та інституалізовану поведінку.

Г. Теджфел, як представник когнітивного підходу, визначав соціальну ідентичність як ту частину ідентичності індивіда, яка виникає через усвідомлення свого членства в соціальній групі разом із ціннісним та емоційним значенням. Тобто, це знання індивіда про приналежність до певної групи, а також емоційна значущість його групового членства [4].

Наприкінці 70-х – початку 80-х років ХХ століття на основі критики ситуативного підходу виникла теорія самокатегоризації Дж. Тернера. Дж. Тернером був зроблений висновок про існування прямої залежності між деперсоналізацією сприйняття й високим рівнем соціальної ідентифікації. Таким чином, будь-яке визначення індивідом самого себе через якісь ознаки, які мають соціальне значення, самовіднесення з усвідомлено розповсюдженими соціальними групами й об'єктами спричиняє зміну особистісного сприйняття навколишньої дійсності [7, с. 161].

Проведений аналіз дозволяє визначити ідентифікацію особистості як процес зіставлення одного об'єкта з іншим на підставі якоїсь однієї ознаки або комплексу властивостей, у результаті чого відбувається встановлення їхньої подібності. Соціальна ідентифікація особистості в умовах українського суспільства, що трансформується, є складним багатогранним процесом і являє собою об'єкт міждисциплінарного характеру. Детальне концептуальне оформлення поняття ідентифікації особистості повинно

здійснюватися за допомогою синтезу макросоціологічних, мікросоціологічних і соціально-психологічних знань про особистість, включену в соціокультурний контекст.

Процес ідентифікації є двобічним, в якому відбувається, з одного боку, ототожнення індивіда з групою, а з іншого – розпізнавання ним у своєму соціальному оточенні тих ознак, за якими особистість може ідентифікувати себе з певною групою, використовуючи статево-вікові, моральні, професійні, економічні, політичні та естетичні індикатори, за якими люди визначають своє коло спілкування і взаємодії.

Отже, ідентифікація з певною соціальною групою чи класом характеризується комплексом уявлень про соціальну реальність і їх місце в ній – уявлення, що регулюють їх життєву активність, і специфічних уявлень саме для цієї страти, що в тій чи іншій мірі відрізняють її від решти верств суспільства. Можна стверджувати, що міра цієї специфічності, «особливості» соціальних уявлень людей, що аналітично відносять себе до тієї чи іншої соціальної групи, тобто чіткість або, навпаки, розмитість меж, що відрізняють їх за цією ознакою від решти суспільства, дасть підстави говорити про рівень реальної ідентифікації [11].

Висновки. Означені соціологічні підходи необхідно застосовувати в комплексі, оскільки кожен із них має певні недоліки: символічний інтеракціонізм та феноменологічна соціологія мінімізують значення позаособистісних соціальних структур, структурний функціоналізм – акцентує увагу на соціальних структурах, нехтуючи значенням особистості і представляє ідентифікацію як статичний соціальний процес [12, с. 15].

У цілому сучасні соціологічні теорії в дослідженні ідентичності роблять акцент на її мінливості та динамічності крізь призму теорії соціального простору, детально описують місце й значення ідентичності в житті індивіда, сучасній культурі, а також визначають значення ідентичності у просторі соціальних відносин. Кожен із проаналізованих підходів розглядає ідентичність як цілісне утворення, що формується під впливом багатьох факторів – як зовнішніх, так і внутрішніх.

Список використаних джерел

1. Бергер П. Л. Общество в человеке / П. Л. Бергер // Социологический журнал. – 1995. – № 2. – С. 162–180.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. с англ. Е. Буткевич. – М. : Медиум, 1995. – 336 с.
3. Гнатенко П. І. Ідентичність: філософський та психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. М. Павленко. – К. : Арт-Пресс, 1999. – 466 с.
4. Голоденко О. Аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену ідентичності в соціогуманітарних науках [Електронний ресурс] / О. Голоденко. – Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1522/1/Golodenko-2.pdf>.
5. Дудченко О. Н. Социальная идентификация и адаптация личности / О. Н. Дудченко, А. В. Мытиль // Социологические исследования. – 1995. – № 6. – С. 110–119.
6. Макеев С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. – К. : Ин-т социологии НАН Украины, 1996. – 185 с.
7. Соціологія : підручник / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Харків – Київ, 1998. – 624 с.
8. Старовойтова І. І. Ідентифікація як метод наукового пізнання / І. І. Старовойтова // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук праць. / відп. ред. В. В. Лях. – К. : Стило, 1998. – Вип. 1. – С. 192–202.

9. *Старовойтова И. И.* Личностная идентификация и реидентификация в переходном обществе / И. И. Старовойтова // Перспективы. – Одесса, 1998. – № 4. – С. 114–117.

10. *Фрейд З.* Неудовлетворенность культурой / З. Фрейд // Западноевропейская социология XIX – нач. XX веков. – М., 1996. – 568 с.

11. *Чапська І.* Майновий стан громадян у суспільстві, що трансформується / І. Чапська // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 10. – С. 63–75.

12. *Шляков Д. В.* Социально-профессиональная идентификация учителя: социологический анализ : автореф. дис. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 / Д. В. Шляков ; Педагогический институт ФГОУ ВПО «Южный федеральный университет». – Ростов-на-Дону, 2008. – 27 с.

13. *Ядов В. А.* Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. – 1994. – № 1. – С. 35–52.

14. *Ядов В. А.* Социальные и социально-психологические механизмы формирования социальной идентичности личности / В. А. Ядов // Мир России. – 1995. – № 3–4. – С. 158–179.